

**Aleksandar Stojanović**

## **ANATOMIJA JEDNOG EKSTREMIZMA. RATIBOR ĐURĐEVIĆ I PROCVAT ANTISEMITIZMA U SRBIJI KRAJEM 20. I POČETKOM 21. VEKA**

Sažetak: Dr Ratibor Đurđević, inženjer šumarstva i klinički psiholog po obrazovanju, vratio se u ondašnju SR Jugoslaviju 1992. godine, nakon gotovo pet decenija provedenih u emigraciji. Na već postojeće stanje opterećeno međunacionalnim i etničkim tenzijama, ratom, nasiljem, ekonomskom i društvenom krizom, svakodnevnim govorom mržnje u političkoj borbi i javnosti uopšte, Đurđević je „dolio ulje na vatru“ i doprineo širenju antisemitskih, rasističkih i homofobnih sadržaja. Analiza njegovih publikacija, kao i antisemitskih sadržaja drugih autora čija je dela objavljivao u svojoj izdavačkoj kući „Ihtus – hrišćanska knjiga“, navodi na zaključak da je, i u teorijskom i u praktičnom smislu, Đurđević uneo jedan broj novih antisemitskih stavova i teorija zavere u srpsku javnost, ali i da je odigrao ogromnu ulogu u prenosu i reaktuelizaciji brojnih antisemitskih sadržaja iz vremena Drugog svetskog rata u današnjicu. Detaljnije upoznavanje sa njegovom biografijom i publicističkom produkcijom od izuzetne je važnosti za razumevanje složenih procesa prenosa i metamorfoze antisemitizma u srpskom i jugoslovenskom kontekstu.

### **Uvod**

Antisemitizam je u društvu Srbije konstantno prisutna ali uglavnom marginalna pojava koja ne održava stvaran odnos većine stanovništva zemlje prema svojim jevrejskim komšijama, Jevrejima u svetu i državi Izrael.<sup>1</sup>U novijoj istoriji Srbije širile su ga i razvijale ekstremne političke opcije i pojedinci, često iz materijalne koristi ili na podsticaj iz inostranstva. Od sticanja formalne nezavisnosti i punog međunarodnog priznanja Srbije na Berlinskom kongresu 1878. godine do danas Jevreji su veoma dobro društveno integrisani i sa punim pravom se može govoriti i o velikom

---

<sup>1</sup>O antisemitizmu na prostoru Srbije: Jovan T. Byford, *Potiskivanje i poricanje antisemitizma: sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*, Beograd 2005; Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941*, Београд 2008; Ђорђе Н. Лопчић (priređivač), *Јеврејство, антисемитизам и холокауст: зборник радова*, Лjubljana 2013; Дарко Гавриловић, *Мит о непријатељу: антисемитизам Димитрија Љботића*, Београд 2018; Mladenka Ivanković, Aleksandar Stojanović, „Anti-Semitic propaganda and legislation in Serbia 1939–1942: content, scale, aims and the role of German factor”, *Istorija 20. veka*, br. 2/2019, 85–104.

doprinosu jevrejske zajednice i pojedinaca u izgradnji srpske državnosti, ratovima za oslobođenje i ujedinjenje zemlje (1912–1918), kulturnom, privrednom i, u opštem smislu, civilizacijskom napretku zemlje i društva u navedenom periodu.<sup>2</sup> Tokom najvećeg dela pomenutog razdoblja antisemitski istupi u javnosti osuđivani su od strane društva i državnih vlasti, i generalno su predstavljali izolovane incidente.

Nažalost, u više navrata, najčešće u vremenima ekonomske i političke nestabilnosti i ratova, dolazilo je do kontinuiranog i organizovanog stvaranja i širenja antisemitskih sadržaja u srpskoj javnosti, sa velikim posledicama. Vrhunac antisemitske klime u društvu dostignut je u dva navrata: tokom okupacije i Holokausta u Drugom svetskom ratu, kao i za vreme ratova 1990ih i u prvoj deceniji 20. veka, kada se društvo Srbije suočavalo sa raspadom Jugoslavije i socijalističkog sistema kao i surovom ekonomskom tranzicijom. Uporednim sagledavanjem ova dva antisemitska talasa uočavaju se osnovni nosioci antisemitizma i najčešće upotrebljavani sadržaji; kako oni autohtoni, tako i oni stranog porekla. Takva analiza otkriva postojanje kontinuiteta određenih antisemitskih ideja i sadržaja i njihov prenos, bilo u neizmenjenom obliku, bilo uz modifikacije, „osavremenjivanje“ tj. prilagođavanje novim političkim kontekstima, još od međuratnog perioda do danas. Ona takođe otkriva i veoma značajnu ulogu pojedinaca u tom procesu, a među onima koji su se u tome najviše istakli svakako je i dr Ratibor Đurđević, koji svojim likom i delom predstavlja i faktičku sponu između tri pomenuta istorijska razdoblja: međuratnog perioda, okupacije 1941–1944. godine i perioda 1991–2011. godine.

Ratibor Đurđević nije do sada, u većoj meri, bio predmet interesovanja istoriografije, te se, nažalost, o njegovoj biografiji i pojedinostima iz njegovog života i rada pre povratka u Beograd 1992. godine uglavnom možemo obavestiti samo na osnovu njegovih autobiografskih dela.<sup>3</sup> Rođen je u Ristovcu, malom mestu nedaleko od Vranja, u leto 1915. godine. Do odlaska na studije u Beograd, najveći deo vremena živeo je u Arandelovcu i Kruševcu, gde je i išao u školu. Studije šumarstva upisao je u Beogradu a nastavio u Edinburgu (Škotska) nakon dobijanja stipendije. Po

---

<sup>2</sup>O tome detaljnije: Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945: žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd 1980; Небојша Поповић, *Јевреји у Србији 1918–1941*, Београд 1997; Младенка Јанковић, *Јевреји у Југославији (1944–1952). Крајинини почетак*, Београд 2009; Милан Кољанин, Војислава Радовановић, *Јевреји Србије у Првом светском рату/Serbian Jews in World War One*, Београд 2014; Ženi Lebl, *Do „konačnog rešenja“. Jevreji u Beogradu*, 2. izdanje, Beograd 2016.

<sup>3</sup>Gotovo sve Đurđevićeve knjige sadrže autobiografska kazivanja, ali su kao izvor informacija najvrednije njegova zvanična autobiografija *Naš život Božje tkanje* (Beograd, 2000) i knjiga posvećena prvim godinama po povratku u zemlju *Srbin povratnik među Novosrbima* (Beograd, 1996).

povratku u Jugoslaviju upisao je doktorske studije šumarstva, aktivno se bavio verskim misionarstvom među studentima i saradivao sa Bogomoljačkim pokretom i Hrišćanskom zajednicom mladih ljudi (HZMLJ/YMCA). Uoči Drugog svetskog rata i tokom okupacije kretao se u krugovima bliskim vladici Nikolaju Velimiroviću i Zboru Dimitrija Ljotića, mada nije formalno bio član Ljotićevog pokreta. Njegovo „držanje“ tokom okupacije Srbije delom je obavijeno velom tajne – sa sigurnošću se može tvrditi samo da je sve vreme učestvovao u antikomunističkim aktivnostima, kao predavač u Nacionalnoj službi rada, gostujući predavač u Zavodu za prinudno vaspitanje omladine u Smederevskoj Palanci, i kao bliski saradnik jeromonaha Jovana Rapajića u verskom radu sa omladinom Ravnogorskog pokreta. Još je misteriozniji period njegovog života od povlačenja iz Srbije do trajnog nastanjivanja u SAD. Različiti emigrantski memoari i dnevници pominju ga kao jednog od ključnih faktora u tzv. logorima za predato neprijateljsko osoblje i raseljena lica u Italiji i Nemačkoj (SEP/DP camps, među najpoznatijima bili su oni u Eboliju i Munsteru, gde su boravili pripadnici Zbora i JVuO). Njegovo poznavanje engleskog jezika i sposobnost komunikacije sa logorskom upravom i stražom učinili su mnoge pripadnike Zbora i Đujićevih četnika njegovim dužnicima. Koristeći veze sa HZMLJ Đurđević je organizovao štampanje jednog broja verskih i praktičnih naslova na srpskom jeziku i njihovo deljenje logorašima, a uspevao je da izdejstvuje određene povlastice za sebe i sebi bliske zatvorenike.<sup>4</sup> Postoje i snažne indicije da se upravo preko njega i njegovih međunarodnih veza odvijao deo lobiranja u zapadnoj javnosti protiv izručenja većeg broja kolaboracionista novim jugoslovenskim vlastima.

Nakon dobijanja statusa raseljenog lica Đurđević je odlučio da se trajno naseli u SAD. Najveći deo svog emigrantskog života proveo je u Denveru, u državi Kolorado, manje pristupačnom, konzervativnijem delu SAD. Tamo je napustio svoju izvornu profesiju i izgradio karijeru kliničkog psihologa, posebno se angažujući u radu sa adolescentima i maloletnim delikventima. Radio je u američkoj vojnoj bazi i postoje indicije da je možda bio saradnik američkih vojnih obaveštajnih službi, ali nažalost, ove pretpostavke nije moguće proveriti. Nije, u većoj meri, saradivao sa srpskom političkom emigracijom ali je preko supruge Vere bio povezan

---

<sup>4</sup> Драган Суботић, *Политичка мисао Срба у расејању 1945–1990*, I, Београд 1994, 61–62; Isti, *Srpska politička emigracija u analima jugoslovenske diplomatije (1945–1971)*, I, Beograd 2004, 154–155; Александар Стојановић, „Ишчекивање судбине и нови почеци: прилози истраживању историје српске колаборационистичке емиграције у првим годинама после Другог светског рата, 1945. Крај или нови почетак?“, ур. др Зоран Јањетовић, Београд 2016, 351–352.

sa pripadnicima pokreta Zbor a održavao je i kontakt sa Ljotićevskim publicistom Borijvojem Karapandžićem.<sup>5</sup> Profesionalno Udruženje američkih psihologa (APA) napustio je kada je ono stalo na stanovište da homoseksualnost nije psihička bolest. Krajem 1960ih i početkom 1970ih objavio je nekoliko knjiga iz oblasti praktične psihologije, a potom, od početka osamdesetih godina do povratka u Beograd, i jedan veći broj publicističkih monografija i kompilacija u kojima je napadao Jevreje i masone. Još tokom boravka u SAD osporavao je da je psihologija nauka, a učenja Frojda i njegovih saradnika okarakterisao je kao podvalu i ispiranje mozga. Krajem 1980ih piše o „strahu od Jevreja“ kao parališućem uticaju koji kontroliše SAD i američko javno mnjenje, i o „Judejcima-farisejima“ kao pravim gospodarima Amerike.<sup>6</sup> Od tada pa sve do smrti samo je proširivao i produbljavao sopstveno uverenje o postojanju jevrejske zavere usmerene ka uništenju Hrišćanstva i uspostavljanju potpune kontrole nad svetom. U duhu najekstremnijih desničara 1930ih i 1940ih godina, smatrao je da su kapitalizam (posebno banke i internacionalne kompanije), komunizam, kao i gotovo sve progresivne vrednosti savremenog doba (nauka, odvojenost crkve i države, ljudska i građanska prava i slobode, multikulturalnost) samo instrumenti za ostvarivanje ovog cilja. Iako je i u Americi objavio veći broj publikacija otvoreno antisemitskog karaktera, tamo nije naišao na veće poteškoće, izuzev što je, usled odbijanja izdavača da mu takva dela objavljuju, morao da osnuje sopstvenu izdavačku kuću Ihtus.

Ratibor Đurđević bio je ostrašćeni antikomunista koji je smatrao komunizam najvećim zlom u istoriji, a zločine Staljinovog i drugih komunističkih režima gorim od nacističkih zlodela. Premda je priželjkivao propast komunizma nije verovao da će se ona dogoditi za njegovog života. Slom jednopartijskog sistema u Jugoslaviji iskoristio je da, po prvi put nakon 45 godina, poseti svoju otadžbinu 1990. godine. Nedugo potom, sa suprugom Verom doneo je odluku da se trajno presele u Beograd, gde bi se on angažovao na širenju Svetosavlja i organizovanom radu sa srpskom omladinom.

---

<sup>5</sup>Đurđevićeva supruga Vera bila je ćerka istaknutog Zboraša Mihaila Olćana, jednog od najznačajnijih Ljotićevih saradnika i finansijera pokreta, ministra u vladi Milana Nedića. Takođe, ona je bila udovica inženjera Simeona Sime Kerečkog, člana Zbora i nižeg oficira Srpske dobrovoljačke komande (kasnije korpusa), koji je streljan u Kočevju 1945. godine. O kontaktu Đurđevića sa Karapandžićem svedoči činjenica da potonji finansijski pomogao objavljivanje Ratiborove knjige *Utemeljitelji Svetosavskog nacionalizma: vladika Nikolaj, avva Justin i Dimitrije Ljotić* (Ihtus, Beograd 2002).

<sup>6</sup>Ratibor-Ray M. Jurjevich, *The War on Christ in America*, 1985; Isti, *The F.O.J. Syndrome in America: Brainwashing of Americans into a Special Neurosis, the Fear of the Jews. A Psychosocial and Political Inquiry about the real U.S. Rulers, The Pharisees-Zionists*, Volumes A and B, Ichthys, 1988.

Ratibor Đurđević bio je, po mnogo čemu, nesvakidašnja pojava u srpskoj javnosti i novijoj istoriji. Pojedine osobine i uverenja delio je sa Dimitrijem Ljotićem, za koga je inače imao najveće poštovanje.<sup>7</sup> Međutim, Đurđevićeva pojava, neprilagođenost eposi u kojoj je živeo i njegov misionarski rad, više supodsećali na fanatične protestantske propovednike iz najzaostalijih delova SAD. Iako je veliki deo života proveo u kosmopolitskim sredinama odbijao je da prihvati tekovine savremenog doba, smatrajući ih satanskim uticajima usmerenim ka odvajanju čoveka od Boga. Sa Ljotićem je delio i jednu ličnu osobinu: u ličnom i privatnom kontaktu najčešće je ostavljao utisak duboko pobožnog, blagog čoveka, što je bilo u ogromnom neskladu sa žestinom mržnje i ostrašćenošću koja je odlikovala njegove knjige i javne istupe. Preplitanje blagog, ekstrovertnog i ekstremnog u Đurđevićevom životu i radu ponekad je teško čak i ispratiti, a još teže objasniti, mada je genezu svoje ličnosti Ratibor sam opisao u brojnim autobiografskim osvrtima.

### **„Pronalaženje vere“ i geneza jednog ekstremizma**

Odnos prema Bogu Đurđević je obrazložio u svom najznačajnijem autobiografskom delu, ističući: „Moje je iskustvo i vera, kao i uvidi izgrađeni na njima, da nas Bog vodi i da se nevidljivo stara o svakom ljudskom biću od njegovog začeca u majčinoj utrobi do završetka njegovog života u smrti, i posle nje, u večnom životu. Našoj tupoglavoj generaciji, zaslepljenoj bezbožnim zapadnjačkim shvatanjima, takvo poimanje odnosa Boga i čoveka je potpuno strano“.<sup>8</sup> Iskreno je verovao da je u svim prelomnim trenucima njegovog života dolazilo do božije intervencije i da ga je Bog iznova uvek spašavao od propasti i iskušenja, i preusmeravao na pravi put, iz čega je i proizišao naziv njegove autobiografije „Naš život – Božje tkanje“. Međutim, po rečima samog Đurđevića, ovakav svetonazor nastajao je i uobličavao se postepeno, u jednom dužem vremenskom periodu. Naime, u ranoj mladosti, od trinaeste do 21. godine, on je bio ateista, sklon

---

<sup>7</sup>Đurđević Ljotića naziva „srpskim vitezom i junakom“, „vrsnim srpskim nacionalistom“, „pravoslavnim čelnikom“, „hrišćaninom par ekselans“. Sve ono što je većina autora osuđivala u vezi sa Ljotićevom ličnošću i delom (antisemitizam, saradnju sa nacističkim okupatorom 1941–1944, ekstremno-desničarska antidemokratska i antikomunistička politička uverenja) Đurđević je smatrao njegovim najvećim kvalitetima (*Утемељитељи светосавског национализма: владика Николај, авва Јустин и Димитрије Љотић*, Београд 2002, 125–212). Duboko poštovanje i lične simpatije on je gajio i prema Ljotićevim političkim saborcima dr Dimitriju Najdanoviću, Borivoju Karapandžiću i drugima. Tako je, sasvim afirmativno, pisao o Najdanovićevom uredničkom radu u kolaboracionističkom listu „Naša borba“ (1941–1942), „gde je njegov polemički dar vanredan književni talenat, došao do punog izražaja“ (Isto, 131).

<sup>8</sup>Ратибор Ђурђевић, *Наш живот Бојжеткање*, 46.

otvorenom nipodaštavanju religije i verujućih ljudi – „sekularista“, kako je sam sebe nazivao.<sup>9</sup> Bile su potrebne godine i hiljade pređenih kilometara da „pronađe veru“ i promeni se.

Na studije šumarstva u Edinburg Đurđević je otišao 1934. i u škotskoj prestonici zadržao se naredne četiri godine. Otputovao je put britanskih ostrva kao ateista i sekularista a vratio se kao zaneseni vernik i propovednik. Na studijama je po prvi put došao u dodir sa velikim brojem različitih hrišćanskih zajednica i organizacija, šireći znatno svoja saznanja o odnosu Boga i čoveka, i postepeno dovodeći u sumnju svoj agresivni ateizam. Na početku studija jedan od najbližih prijatelja bio mu je kveker, a tokom druge godine studiranja praktično je, kao podstanar, živeo u domaćinstvu sa protestantskim sveštenikom i njegovom porodicom.<sup>10</sup> Usvajajući i svesno i nesvesno tradicionalne hrišćanske obrasce ponašanja od porodice sa kojom je delio životni prostor, Ratibor je počeo i da posuđuje knjige verske tematike i o njima diskutuje sa ukućanima.<sup>11</sup> Tokom 1936. godine učestvovao je na Nedelji religije koja je održana na Univerzitetu, i slušao mnoge istaknute profesore i intelektualce kako govore o sopstvenim religijskim iskustvima i uverenjima. Za njega je to predstavljalo jedan vid kulturnog šoka, jer nije očekivao da istaknuti naučnici imaju razvijenu pobožnost i čak osećaju potrebu da o njoj javno govore. Razgovor sa pojedinim učesnicima ove manifestacije Đurđević opisuje kao svoj prvi svesni korak ka Hrišćanstvu.<sup>12</sup>

Od preobraćanja u vernika do početka misionarskog rada prošao je sasvim kratak period. Đurđevićeva prva misionarska aktivnost odigrala se u crkvi Vilijema Veba, u kojoj je on okupljenoj omladini, na molbu sveštenika, govorio o svom pronalasku vere. Nedugo potom već se osmelio da drži propovedi na ulici a postao je i veoma aktivan u radu nekolicine studentskih hrišćanskih udruženja. Đurđevićeva autobiografija svedoči da je on uvek imao snažnu potrebu da o svojoj religioznosti govori sa drugima, i u vreme dok je bio mladi sekularista-ateista, a još više od vremena studija, kada je za kratko vreme izrastao u apologetu i misionara. Tokom boravka na praktičnoj nastavi koja se održavala u Francuskoj u proleće 1938. došao je u kontakt sa snažnom

---

<sup>9</sup> Deo odgovornosti za takvo opredeljenje pripisivao je svom nastavniku veronauke, svešteniku koji nije imao dara za pedagoški rad niti entuzijazma, a moguće je da na Đurđevića uticao i lični primer oca, koji je bio socijal-demokrata, levičar, te i sam nije bio verujući čovek niti je posećivao crkvu.

<sup>10</sup> Vilijam S. Veb, pomenuti kalvinistički sveštenik i veroučitelj, odigrao je verovatno presudnu ulogu u duhovnom preobražaju mladog Ratibora. Posmatrajući Veba i njegovu porodicu, ljubav kojom im je bio ispunjen svakodnevni život i porodičnom harmonijom, Đurđević je poželeo da bude nalik njima, a manje nalik svom tadašnjem sebi: mladom, nadobudnom ateisti.

<sup>11</sup> Ратибор Ђурђевић, *Наши живот Божјеткање*, 91.

<sup>12</sup> Isto, 96.

pobožnošću francuskih seljaka. Đurđevića je fascinirala naivna pobožnost neukih ljudi i još od studentskih dana radije se nalazio u njihovom društvu nego okružen školovanim teolozima i visokim crkvenim velikodostojnicima.

Đurđević se u Jugoslaviju vratio 1938. kao vernik, ali je, prema sopstvenom priznanju, njegova religioznost praktično bila protestantska i još uvek daleko od liturgijske pravoslavne pobožnosti i prakse koja se odvijala pod okriljem SPC.<sup>13</sup> Pored liturgija u crkvama SPC, Ratibor je odlazio i na propovedi velečasnog Horaka, sveštenika Baptističke crkve, a redovno je saradivao i sa Vojskom spasa koja se upravo u to vreme pojavila u Kraljevini Jugoslaviji. Na njegovo dalje versko uobličavanje presudno je uticao kontakt sa Bogomoljačkim pokretom, čije je sastanke i zajedničke molitve počeo da posećuje 1938. godine. Većinu pripadnika ovog pokreta činili su skromno obrazovani ljudi i Đurđević, sa diplomom Edinburškog Univerziteta i iskustvom života u inostranstvu, izvanredno brzo se probio u red aktivnijih propovednika. Ratibor je bogomoljcima propovedao o scenama iz Novog Zaveta, a od njih upijao fanatičnu religioznost, čiji je najveći kvalitet, po njegovim rečima, bilo to, što je „ona bila neopterećena svetskom, to jest satanskom mudrošću ovog sveta“.<sup>14</sup> Konačno, radi ostvarivanja svoje glavne zamisli – širenja vere među studentima – Đurđević se aktivirao i u Hrišćanskoj zajednici mladih ljudi (HZMLJ/YMCA), i postao njen sekretar za rad sa studentskom omladinom u Beogradu.<sup>15</sup> Tako je, u predvečerje Drugog svetskog rata, u celini zaokružen proces preobražaja iz ateiste u fanatičnog vernika i propovednika. Iskustvo građanskog rata u okupiranoj Srbiji (1941–1944) i Hladnog rata koji je Đurđević proveo u SAD, samo su dodatno radikalizovali njegova uverenja o postojanju sukoba duhovnog (božanskog) i svetovnog (satanskog) u čoveku i društvu. Pri tome, on je satanskim smatrao praktično celokupan savremeni svet, izvan života u crkvenoj zajednici i konzervativno shvaćenom modelu porodice.

## **Novi talas antisemitizma u Srbiji 1990ih i uloga Ratibora Đurđevića**

---

<sup>13</sup>Ратибор Ђурђевић, *Наши живот Божјеткање*, 114.

<sup>14</sup> Isto, str. 121. U ovome se ogleda jedna dimenzija ekstremnosti Đurđevićeve ličnosti, posebno spram civilizacijskih i prosvetiteljskih vrednosti. U nastavku svog autobiografskog izlaganja vezanog za saradnju sa Bogomoljcima, on je napisao: „Pre ću biti neznalica u Hristu, nego prosvetćen Volterom, Marksom ili Frojdom“ (Isto, str. 122).

<sup>15</sup>Радмила Радић, *Мисија британске Хришћанске заједнице младих људи у Краљевини Југославији*, Београд 2019. Сарађујући са Богомoljačким покретом и HZMLJ Ђурђевићеву путеви укрштали су се у више наврата са два истакнута богослова, vladikom Nikolajem Velimirovićem i ocem Jovanom Rapajićem.

Ratibor Đurđević vratio se u Srbiju i trajno nastanio u Beogradu tokom 1992. godine. Osnovni cilj njegovog povratka bio je verski misionarski rad, posebno usmeren na srpsku omladinu, a vremenom se uključio i u dnevnu politiku, prvo kroz promovisanje Srpske svetosavske stranke, a potom i putem osnivanja i pomaganja Otačastvenog pokreta Obraz. Đurđević se, odmah po povratku u zemlju, deklariseo kao nacionalista i desničar,<sup>16</sup> i u srpskoj javnosti promovisao ideje koje pripadaju samom desnom kraju političkog spektra. Ograničenja nametnuta prirodom i obimom ovog rada onemogućavaju da se u njemu u značajnijem obimu razmatraju ekstremno-nacionalističke, homofobne<sup>17</sup> i ultra-konzervativne<sup>18</sup> ideje i publicistički osvrti Ratibora Đurđevića. Zbog pomenutih ograničenja zadržaćemo se samo na onome što je bilo najprisutnije, a istovremeno i najekstremnije, u njegovom publicističkom radu, a to je antisemitizam.

Izdavačka kuća „Ihtus – hrišćanska knjiga“, čiji je Đurđević bio vlasnik, glavni urednik i spiritus movens, istakla se objavljivanjem ogromnog broja antisemitskih naslova i njihovom prodajom na prostoru Srbije i SR Jugoslavije. Sa preko 130 antisemitskih publikacija ova izdavačka kuća objavila je više sadržaja protiv Jevreja nego što je u istoriji pisane reči na srpskom jeziku bilo objavljeno pre njenog osnivanja. Postojećim predrasudama protiv Jevreja, u međuratnom periodu i za vreme okupacije Srbije promovisanim od strane pokreta Zbor i drugih saradnika nacista, Đurđević je dao međunarodnu širinu i uveo pojedine nove antisemitske kontekste i tumačenja. Sa velikom pažnjom sakupljao je, prevodio i priređivao antisemitske sadržaje objavljene tokom dugog niza decenija, pa su među izdanjima Ihtus-a bile i knjige britanskih fašista i američkih neo-nacista.<sup>19</sup> U svom autorskom radu oživeo je i rekontekstualizovao antisemitske optužbe vladike Nikolaja Velimirovića, Dimitrija Ljotića, kao i drugih međuratnih ekstremnih desničara, ali je postojećem korpusu antisemitskih ideja dodao

---

<sup>16</sup>Đurđević je sebe smatrao srpskim nacionalistom-desničarem, sa velikim simpatijama gledao je na politički rad Dimitrija Ljotića, a u kao idealnu državu označio je Portugal u vreme Salazarove diktature (Ратибор Ђурђевић, *Србин повратник међу Новосрбима*, 164).

<sup>17</sup>Vidi прг.: Ратибор Ђурђевић, *Педерска бригада: и перверзњаци мрзе Христа*, Ихтус-Хришћанска књига, Београд 1997; Пол Камерон, *Хомосексуалност: одабрани чланци*, Ихтус-Хришћанска књига, Београд 2003.

<sup>18</sup>Između ostalog, Đurđević je bio kreacionista i nije prihvatao naučne zaključke o poreklu vrsta i evoluciji. Kao izdavač objavio je knjige svojih istomišljenika Artura Nelsona Filda (*Evolucija: obelodanjena naučna prevara*, Београд 2004) i Edgara Harolda Endrjuza (*Da li je učenje o evoluciji nauka? Antihrišćani prodali hrišćanima rog za sveću*, Београд 2004). Takođe, bio je veliki protivnik abortusa i slobode medija, o čemu je objavio nekoliko knjiga (*Абортус, још једна хуманистичка воденица смрти*, Београд 1997; *Порнографија и телевизија: злочини против духовности*, Београд 1997)

<sup>19</sup>Đurđević je na srpskom jeziku po prvi put objavio knjige Arnolda Lisa (1878–1956), vođe Imperijalne fašističke lige (IFL), Džejn Birdvud (1913–2000), jedne od najuticajnijih britanskih antisemita, kao i američkih rasista, neo-nacista i poricatelja Holokausta Vilijama N. Grimstada i Justasa Malinsa Mlađeg (1923–2010).



navodu odgovornost Jevreja za tzv. „Novi svetski poredak“ nastao nakon rušenja Berlinskog zida, globalizaciju, raspad Jugoslavije i stradanje Srba krajem 20. veka.

Posebno je veliki uticaj na ondašnju javnost imalo objavljivanje novih izdanja *Protokola sionskih mudraca*, čiji je priređivač bio Đurđević lično.<sup>20</sup> On je, i inače krajnje maliciozan i opasan antisemitski pamflet, značajno dopunio dodavanjem sopstvene uvodne studije i tekstova drugih antisemitskih autora, te komentarisanjem gotovo svake rečenice samog prevoda originala.<sup>21</sup>

Već u samoj posveti knjige, Đurđević najdirektnije dovodi u vezu *Protokole sionskih mudraca* sa tzv. „Novim svetskim poretom“, odnosno tumači sva globalna previranja u 19. i početkom 21. veka, pa i raspad Jugoslavije i stradanje Srba u tom periodu, kao direktnu posledicu tobožnje jevrejske težnje za globalnom dominacijom, navodno nedvosmisleno zabeležene upravo u tekstu *Protokola*. Uz to, on knjigu posvećuje „senima 400.000.000 žrtava...ubijenih ili nastradali u judeo-bankarskim i judeo-masonskim, 'demokratskim' i totalitarnim komunističkim revolucijama, prevratima i ratovima...u toku poslednja četiri veka u Evropi, Aziji i na drugim kontinentima, u judejskoj osveti hrišćanima i čovečanstvu“, uključujući eksplicitno u te žrtve i „100.000 Srba, Srpkinja i Srpčadi“ stradalih pri „napadima Novog Svetskog Poretka (NATO i UN-a) na srpsku i jugoslovensku državu, teritorije i narod (1991–2001)“.<sup>22</sup> Na više mesta o knjizi osporavana je validnost sudske presude kojom su *Protokoli* oglaseni za falsifikat a brojne kontradiktornosti vezane za poreklo samog spisa tumačene su kao podmetanja Jevreja, sa ciljem da se onemogući prava („naučna“, sic!) istraga o tobožnjem stvarnom poreklu ovog pamfleta. Kako bi osnažio kvazi-argumentaciju svojih izdanja *Protokola sionskih mudraca*, Đurđević im je

---

<sup>20</sup> O *Protokolima sionskih mudraca* i njihovom razornom uticaju biće znatno više reči u radu kolegice Tamare Ivanović objavljenom u ovom zborniku.

<sup>21</sup> Cobiss plus, integrativni informatički sistem za objedinjenu pretragu bibliotečkih baza podataka, beleži četiri objavljena izdanja *Protokola* čiji je priređivač bio dr Ratibor Đurđević, sa naslovom koji se neznatno menjao ali je u sebi uvek sadržao sledeći deo naziva: „Tekst, objašnjenja i tumačenja sa hrišćanskog i nacionalističkog gledišta knjige poznate kao Protokoli sionskih mudraca“ (2001, 2002, 2005, 2007), a peto izdanje, koje je 2010. predato u štampu, po svoj prilici nije objavljeno usled Đurđevićeve smrti naredne godine. Za potrebe pisanja ovog rada korišćeno je treće izdanje (Ihtus-Hrišćanska knjiga, Beograd 2005) i svi citati navođeni su prema ovom izdanju. Inače, osim Đurđevićeve izdavačke kuće, *Protokole* sa njegovim komentarima objavljivalo je i „Društvo srpsko-australijskog prijateljstva“, Udruženje „Naša istina“ (Sidnej), kao i Đurđević kao samostalni izdavač. Tiraž je varirao od 300 do 500 primeraka po izdanju. Uzimajući u obzir stanje u ondašnjem izdavaštvu, praksu da se tiraži doštampavaju i preko deklarisanog iznosa i prodaju ili poklanjaju direktno od izdavača, moguće je da je stvaran broj primeraka koji cirkulišu u javnosti i veći od navedenog.

<sup>22</sup> Ратибор Ђурђевић, *Текст, објашњења и тумачења са хришћанског и националистичког гледишта књиге познате као Протоколи сионских мудраца*, Београд 2005, 5.

dodavao obimne odlomke iz već objavljenih antisemitskih publikacija čiji su autori bili Henri Ford i Daglas Rid.<sup>23</sup>

Nova izdanja ovog najopasnijeg antisemitskog spisa u istoriji, njegova legalna prodaja u knjižarama, prodavnicama SPC i na Sajmu knjiga, doprineli su značajnom porastu antisemitizma u društvu Srbije. U rezultatima istraživanja malobrojnih autora koji su se bavili praćenjem antisemitizma u Srbiji tih godina, ali i izveštajima raznih nevladinih organizacija, Ratibor Đurđević označen je kao najaktivniji antisemitski autor i izdavač.<sup>24</sup>

### **Đurđevićevi odgovori na optužbe za antisemitizam**

Suočen sa optužbama da je antisemita i da potpiruje mržnju protiv, između ostalih, i malobrojnih Jevreja u Srbiji koji su preživeli Holokaust a čiji su roditelji i rođaci stradavali zajedno sa Srbima po koncentracionim logorima i jamama širom Jugoslavije, Ratibor Đurđević ponudio je dva, u mnogo čemu potpuno protivurečna, odgovora i objašnjenja svojih stavova. Prvi, znatno direktniji i ekstremniji, bilo je objavljivanje dvotomne edicije „Svetosavski nacionalizam u judeo-masonskom svetskom okruženju“, koja se sastojala od dva naslova: „'Antisemitizam' je i skriveni antisrbizam“ (tzv. knjiga A)<sup>25</sup> i „Utemeljitelji svetosavskog nacionalizma: vladika Nikolaj, avva Justin i Dimitrije Ljotić“ (knjiga B).

U uvodnim delovima prve pomenute knjige Đurđević je izneo svoje viđenje antisemitizma kao ideološko-propagandnog konstrukta, nazvavši ga „jednim od oruđa za judejsko osvajanje sveta i zamajavanje Goja“, „judejskim lukavstvom“ i „judejskom klopkom“. Isticao je da se, sa jedne strane, optužbama za antisemitizam blokiraju svi koji se suprotstavljaju sprovođenju judejske zavere protiv Hrišćana, dok se, sa druge strane, kao jedan vid „ispiranja mozga“, ljudima širom

---

<sup>23</sup>Vidi: Ратибор Ђурђевић, *Текст, објашњења и тумачења са хришћанског и националистичког гледишта књиге познате као Протоколи сионских мудраца*, 225–300. Pored prevoda *Protokola* sa sopstvenim komentarima i predgovorom dr Žarka Gavrilovića, Đurđević je objavio još jedno slično tumačenje najpoznatijeg antisemitskog falsifikata, knjigu Džona Krejga Skota (1879–1957): *Vlada u senci: Protokoli sionskih mudraca i zlodela judeo-masona. Posvećeno svim ljudima dobre volje* (Beograd, 2001). Uverenost da plan zavere opisan u *Protokolima* predstavlja temelj svih revolucija i društvenih previranja u modernoj istoriji evropske civilizacije Đurđević je istakao i u knjizi *Pet krvavih revolucija judeo-bankara i njihove judeo-masonerije* (Ihtus, Beograd 1999, 27–30).

<sup>24</sup>Reč je o radovima Jovana Bajforda objavljenim uglavnom na engleskom jeziku (neki su, uz dozvolu autora, preštampani i u časopisu Sociologija 2005. i 2006. godine), kao i izveštajima Helsinškog odbora za ljudska prava (npr. HCHRS, *Anti-Semitism in Serbia*, Belgrade, November 2006, 13–14).

<sup>25</sup>Ратибор Ђурђевић, „*Антисемитизам*“ је и *скривени антисрбизам*, Ихтус–Хришћанска књига. Београд 2002.

sveta preko propagande, popularne kulture i na druge načine, „potajno ubacuju ideje i reakcije“, pomoću kojih se u podsvesti ljudi rađa klasično uslovljavanje i povezivanje pojmova „antisemitizam“ i „nacizam“.<sup>26</sup> U ovoj knjizi, ali, nažalost, i u mnogim drugim svojim izdanjima, Ratibor Đurđević poricao je i relativizovao Holokaust, tvrdeći da stvarni broj jevrejskih žrtava u nacističkim logorima smrti iznosi oko 350.000, a da su „kako je vreme prolazilo, fariseji-rabini taj broj naduvali do 6 miliona, sa svojim izmišljotinama o gasnim komorama i drugim strahotama“.<sup>27</sup> Štaviše, on je direktno optuživao Jevreje da zloupotrebljavaju Holokaust u cilju stvaranja propagandne slike koja će im olakšati upravljanje svetom, a Muzej Holokausta u Vašingtonu u više svojih publikacija nazvao je „Sataninom Sinagogom“.<sup>28</sup>

Drugi odgovor na izrečene optužbe svodio se na učestalo ograđivanje od antisemitizma (nažalost, neiskreno), isticanje tobožnjih simpatija za Jevreje i žaljenja zbog njihovih stradanja,<sup>29</sup> kao i pokušaj uvođenja teorijske podele Jevreja u knjigama koje je objavljivao. Naime, Đurđević je, nakon optužbi za antisemitizam i reakcija SPC i šire javnosti, počeo da insistira na odvajanju pojma „Jevrejin“ od pojma „Judejac“, ističući da su „Judejci zla manjina među Jevrejima“.<sup>30</sup> Povremeno, on bi u svojim knjigama isticao da većina Judejaca uopšte nije semitskog porekla („nisu Jevreji po krvi ili rasi... već potomci tursko-tatarskog naroda, Hazara“), odnosno smatrao je da Aškenazi nisu pravi Jevreji. Suočen sa velikom brojem negativnih reakcija javnosti ali i krivičnih prijava koje je podnosio Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Đurđević od polovine 1990ih počeo da u komentarima svojih tekstova kontinuirano ističe da se njegove optužbe i pizma ne odnose na sve Jevreje, već samo na „Judejce“, fariseje, „Judeo-bankare“ i „Judeo-masone“, „Bogoborce“ i mrzitelje Hrista.

---

<sup>26</sup>Isto, 23–24. Đurđević insistira na tome da se u „inspiranju mozгова“ najdalje stiglo u komunističkim zemljama poput Kine, Severne Koreje i Vijetnama, upotrebom represije, dok je na Zapadu odlučujući uticaj izvršio Holivud.

<sup>27</sup>Isto, 56. Đurđević za ovo „naduvavanje“ optužuje i Mosad i Lavrentija Beriju, šefa NKVD u Sovjetskom Savezu.

<sup>28</sup>Vidi npr: Ратибор Ђурђевић, *Хришћани: кукавице, оглувели и испраних мозгова. Штабивакадје Њ. Св. Патријарх Левичар*, Ихтус, Београд 2004, 156.

<sup>29</sup>Tokom 1938. godine Đurđević je boravio u nacističkoj Nemačkoj, a njegovi prijatelji proveli su ga kroz geto u Vormsu, gde je čak posetio i sinagogu. U autobiografiji je zapisao da mu se „srce cepalo od prizora“ zapuštenih i oronulih kuća u jevrejskoj četvrti i beznadežnih pogleda malobrojnih Jevreja koje je sretao na ulici, kao i da nije razumeo kako su nacisti mogli da budu tako surovi prema ovim ljudima. Duboko potrešen brzo je napustio geto (Ратибор Ђурђевић, *Наши живот Божјеткање*, 106). Ovaj zapis jedan je od izuzetno retkih u kojima Đurđević ispoljava razumevanje i saosećanje prema jevrejskom narodu i njegovom stradanju.

<sup>30</sup>Ратибор Ђурђевић, „Антисемитизам“ је и скривени антисрбизам, 15. Na osnovu malobrojnih dostupnih zapisnika iz sudskih procesa vođenih protiv Đurđevića, on je i pred sudom zastupao taj stav, ističući da ne želi zlo jevrejskom narodu i da čak ima i simpatije za Jevreje jer su mnogo propatili u poslednjih 2000 godina.

Neiskrenost Đurđevićevih navoda da nije antisemita, te da se bori samo protiv malog broja Jevreja, i to onih ne-semitskog porekla dok ostale Jevreje poštuje kao tradicionalan narod koji je dao značajan doprinos civilizaciji, ogleda se i u objavljivanju i promovisanju velikog broja antisemitskih naslova od strane izdavačke kuće „Ihtus-hrišćanska knjiga“.<sup>31</sup>I pored protesta javnosti i samog vrha SPC, o čemu će biti više reči u nastavku teksta, on je nastavio da objavljuje i promovise dela drugih (najčešće stranih) autora, koji nisu pravili takve pseudo-teorijske razlike među Jevrejima i čija je otrovna oštrica bila usmerena prema celom jevrejskom narodu. Među brojim delima (belo)svetskih antisemita koje je Đurđević objavio i štampao u Beogradu ističu se sledeći naslovi: Arnold Lis, *Jevrejsko ritualno ubijanje* (2004); Živojin Savić, *Sveto pismo: jevrejsko ogledalo: prilog za karakterologiju Jevreja* (1999); Vilijam N. Grimstad, *Znamenite ličnosti o Jevrejima: 3000 godina reakcija* (dva izdanja: 2000. i 2005), Justinas Bonaventura Pranaitis, *Demaskirani Talmud: tajna rabinska učenja o Hrišćanima* (2004); i posebno, voluminozno izdanje prevoda knjige „The Controversy of Zion“ novinara Dagleasa Rida, koja je u srpskom prevodu i sa predgovorom i komentarima Ratibora Đurđevića objavljena pod naslovom: *Pobijanje Siona: judejska zavera protiv Boga i čoveka. 2500 godina Talmudizma, Cionizma, Komunizma i „Novog“ Svetskog poretka* (2003). Sva navedena dela obiluju direktnim antisemitskim sadržajima i pozivima na obračunavanje sa Jevrejima i masonima, kao i malicioznim tumačenjima istorije i religije pomoću kojih nastoje da podupru tezu o stvarnom postojanju jevrejske zavere za uništenje Hrišćanstva i porobljavanje slobodnih, nacionalno osvešćenih naroda i država.

Reakcije javnosti na izdavačku delatnost „Ihtus – Hrišćanska knjiga“ i nastupe Ratibora Đurđevića

Srpska javnost različito je reagovala na Đurđevićeve javne istupe i literarnu produkciju. Povratak religioznosti u svakodnevni život građana i medije odvijao se u jednom širem, suštinski nepovoljnom, kontekstu ratova, raspada socijalističkog sistema, ekonomske krize i izraženih tenzija u društvu. Đurđević je, delom zahvaljujući i podršci jednog dela nižeg sveštenstva SPC i nacionalističkih političkih stranaka, za kratko vreme stekao relativno mali ali lojalan, možda čak i

---

<sup>31</sup>„Ihtus – Hrišćanska knjiga“ objavila je, na srpskom jeziku, preko 130 antisemitskih naslova, a kada se uzme u obzir da su neki od njih imali po više izdanja, možemo govoriti o ukupno preko 160 antisemitskih izdanja.

fanatizovan, krug podržavalaca i sledbenika.<sup>32</sup>U kontekstu raspada Jugoslavije i ratova u kojima je međunarodna zajednica, na čelu sa SAD i EU, uvodila sankcije i učestvovala u vojnim akcijama usmerenim protiv pripadnika srpskog naroda, Đurđevićev narativ o tobožnjoj svetskoj zaveri i novom svetskom poretku savršeno se uklapao u režimsku propagandu i medijsku maglu Miloševićeve Srbije.<sup>33</sup> Širenje takvih teorija zavere i tumačenja aktuelnih dešavanja u svetu doprinosilo je relativizaciji odgovornosti Miloševića i njegovih saradnika za stanje u zemlji i regionu, predstavljajući, istovremeno, delić slagalice u složenom mozaiku konfuzije tadašnjeg medijskog prostora u Srbiji, u kome su, kao sasvim relevantan izvor saznanja i tumačenja političkih i društvenih dešavanja, često promovisani različiti ekscentrici: lažni vidovnjaci i beli magovi, numerolozi, astrolozi, navodni saradnici domaćih i stranih obaveštajnih službi, kao i Srbi-povratnici iz emigracije, koji su „došli da pomognu braći u najtežim trenucima“.U takvom haosu Đurđević se relativno dobro snalazio i, posebno tokom prvih 2-3 godine po povratku u Beograd, uspevao da nametne svoje ekstremne ideje većem broju sledbenika.

Ipak, ekstremizam njegovih istupa, a posebno knjiga koje je objavljivao, nužno je doveo do sukoba i javne osude, kako od građanskih krugova u srpskoj prestonici, tako i od samog vrha SPC i Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Đurđević je godinama tolerisan, pa i podržavan od strane crkvenog rukovodstva, koje je nalazilo razumevanja i strpljenja za njegove ispade, pravdajući ih ostrašćenošću koju je stekao tokom godina života u inostranstvu. U više navrata SPC je pokušala da utiče na njega i preusmeri tok njegovog pisanja na druge teme, ali bezuspešno. Sukob između vrha SPC i Đurđevića postepeno se rasplamsavao od 1995. godine a kulminirao je početkom 21. veka. Naime, nakon obraćanja Ace Singera, predsednika Saveza jevrejskih opština Jugoslavije Patrijarhu Pavlu 1995. godine, povodom antisemitskih sadržaja objavljenih u Đurđevićevoj knjizi „Rugobe američke demokratije“, Patrijarh i Sv. Arh. Sinod SPC osudili su njegovo delovanje,<sup>34</sup> izrazili žaljenje što je došlo do objavljivanja antisemitskih sadržaja i

---

<sup>32</sup>Opisujući početke „misionarskog“ rada među „Novosrbima“ po povratku u Srbiju, Đurđević je naveo da je deo poslovnog prostora na korišćenje dobio od Srpskog pokreta odbora. Kao centar propovedničke aktivnosti, i posebno, rada sa omladinom, izdvojila se crkva Sv. Aleksandra Nevskog u ulici Cara Dušana na Dorćolu, u kojoj su Đurđevićeve aktivnosti nailazile na punu podršku i odobravanje protorejera Ljube Petrovića. Iz ovog duhovnog središta kasnije je i nastao Otačastveni pokret Obraz, na čelu sa mr Nebojšom Krstićem.

<sup>33</sup>Jovan Byford, Michael Billig, The emergence of antisemitic conspiracy theories in Yugoslavia during the war with NATO, *Sociologija*, No. 47, Vol. 4 (2005), 307–322.

<sup>34</sup> Osuda Svetog Arhijerejskog Sinoda SPC ušla je u Zapisnik od 24. oktobra 1995. godine (navedeno prema: Savez jevrejskih opština Srbije, Pismo predsednika SJOJ Ace Singera Patrijarhu Pavlu od 28. 11. 2000). Patrijarh Pavle otišao je i korak dalje u pokušajima da urazumi Đurđevića pozvavši ga u privatnu audijenciju. U razgovoru je sugerisao Đurđeviću da je njegovo pisanje o Jevrejima neprikladno, a na komentar da je vladika Nikolaj svojevremeno bio još

preduzeli izvesne mere kako bi se njihovo rasturanje, bar u objektima SPC, onemogućilo. Iako je i dalje uživao podršku jednog dela nižeg sveštenstva, Đurđeviću je onemogućeno da se koristi crkvom i njenom organizacijom u cilju širenja svojih ideja i podrške. Na tom tragu nastalo je i zvanično ograđivanje vrha SPC od političkog programa i delovanja Srpske Svetosavske stranke,<sup>35</sup> na čijem se čelu nalazio penzionisani sveštenik Žarko Gavrilović, jedan od Đurđevićevih najbližih prijatelja i saradnika.

Kako je izdavačka kuća „Ihtus – Hrišćanska knjiga“ podjednakim intenzitetom nastavila da objavljuje antisemitsku literaturu i nakon političkih promena u oktobru 2000. godine, a njen vlasnik da u javnosti nesmanjenom žestinom iznosi najmalicioznije i često vulgarne osude na račun Jevreja, masona, komunista, homoseksualaca i uopšte svih onih koji se nisu uklapali u njegov ultra-konzervativni svetonazor, usledile su i nove reakcije javnosti. Znatno više nego u vreme Miloševićevog režima, u Srbiji se, u periodu od 2000. godine do Đurđevićeve smrti, vodilo računa o prevenciji govora mržnje i napada na manjine, premda su i tih godina državni i pravosudni organi često reagovali sa velikim zakašnjenjem i nedovoljno efikasno. U društvenoj klimi modernizacije i normalizacije, izlasku zemlje iz mraka dugogodišnje izolacije i otvaranja ka svetu, Đurđevićeve aktivnosti konačno su dospеле i do sudova a objavljene su i značajne javne kritike i polemike vezane za njegovu izdavačku delatnost.<sup>36</sup> Savez jevrejskih opština Jugoslavije podneo je veći broj krivičnih prijava protiv Ratibora Đurđevića kao autora, priređivača i izdavača antisemitskih dela te je on dospelo i na sud, premda su postupci protiv njega odugovlašćeni i na kraju prekidani zbog godina i zdravstvenog stanja okrivljenog.<sup>37</sup>

---

oštrije u optužbama protiv „Židova“ patrijarh je direktno odgovorio da je i vladika Nikolaj preterivao. Đurđević se nije dao urazumiti i nikako nije odstupao pred patrijarhovim argumentima, tako da su se rastali u svađi, a patrijarh Pavle odlučno je odbio Đurđevićev zahtev da mu se ponovo omogući prodaja knjiga u crkvenim knjižarama (Ратибор Ђурђевић, *Хришћани: кукавице, оглувели и испраних мозгова. Штабивакадје Њ. Св. Патријарх. Левичар*, 115, 116).

<sup>35</sup>Više o SSS na njenom nekadašnjem sajtu: <http://www.angelfire.com/ns/svetosavskastranka/osnovna.htm>.

<sup>36</sup>Vidi npr. Nebojša Grujičić, Antisemitski spisi u knjižarama, *Vreme*, No. 585, 14. jun 2001, dostupno i na: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=280612>, Ognjen Zorić, Knjiga koja negira Holokaust zabranjena u Srbiji, *Radio Slobodna Evropa*, 10. oktobar 2010, ([https://www.slobodnaevropa.org/a/negiranje\\_holokasuta\\_antisemitizam/2183702.html](https://www.slobodnaevropa.org/a/negiranje_holokasuta_antisemitizam/2183702.html)), posećeno 10. septembra 2020.

<sup>37</sup>Prema Izveštaju advokatske kancelarije Živković Samardžić, pravnog zastupnika jevrejske zajednice, jedan broj sudskih procesa protiv Đurđevića zaustavljen je kada je, usled njegove nemogućnosti da učestvuje u sudskom postupku, naloženo psihijatrijsko veštačenje, a potom, nakon što ova ekspertiza godinama nije obavljena, dolazilo je do obustave procesa (Savez jevrejskih opština Srbije, Izveštaj Advokatske kancelarije Živković Samardžić upućen 16. februara 2010. godine, gospodinu Norbertu Hinterleitneru, savetniku za antisemitska pitanja pri OSCE/ODIHR). Reč je o procesima pokrenutim zbog knjiga *Sveto pismo: jevrejsko ogledalo* (postupak pokrenut 2001. godine), Đurđevićevom izdanju *Protokola sionskih mudraca* (2002) i *Jevrejsko ritualno ubijanje* (2005). U istom izveštaju

Reakcije javnosti na Đurđevićev ekstremni antisemitizam nisu se zaustavile samo na krivičnim prijavama i sudskim ročištima. Nevladine organizacije registrovale su u svojim izveštajima aktivnosti Ratibora Đurđevića i njegovih sledbenika, a potom su o tome obaveštavale javnost i relevantne međunarodne institucije. Istovremeno, među malobrojnim ekstremnim desničarima, neonacistima i rasistima u Srbiji, Đurđević je stekao status žive legende anticionizma i antikomunizma, smatran je inspiracijom i uzorom. O tome svedoči i činjenica da je na internet stranici međunarodne rasističke organizacije Stormfront („White Pride WorldWide“) lična Ratiborova internet prezentacija [www.dr-jurjevic.org](http://www.dr-jurjevic.org) uvrštena u listu najznačajnijih anticionističkih sajtova na svetu,<sup>38</sup> njegova izdanja *Protokola sionskih mudraca* reklamirana su i objavljujvana na stranicama lista „Tabloid“ i internet prezentaciji ekstremno-desničarske organizacije SNP Zbor.<sup>39</sup> Određeno javno poštovanje prema Đurđeviću i njegovim stavovima iskazuju i umerenije desničarske organizacije, poput pokreta „Živim za Srbiju“, čija ga je predsednica dr Jovana Stojković pominjala u svojim tvitovima,<sup>40</sup> a povremeno se, u afirmativnim kontekstima, pominje na i portalima [www.stanjestvari.com](http://www.stanjestvari.com) i [www.nacionalnasvest.rs](http://www.nacionalnasvest.rs).<sup>41</sup>

### **Staro, pozajmljeno i novo: doprinos Ratibora Đurđevića prenosu i širenju ekstremnih političkih ideja i teorija zavere**

Ratibor Đurđević iskreno je verovao u postojanje jevrejske zavere za osvajanje svetske vlasti i veliki deo njegovih stavova i tumačenja istorije i političkih aktuelnosti proizilazio je iz te činjenice. I svojim publicističkim radom, ali i odabirom i objavljivanjem stranih antisemitskih dela, on je nastojao da u srpskoj javnosti doprinese širenju teorija zavere o globalnoj dominaciji Jevreja i drugih vladara iz senke pod njihovom kontrolom. U nastojanjima da dokaže ovu teoriju,

---

konstatuje se da su brojne intervencije za ubrzanje postupaka bile bezuspešne, te da su se pravni zastupnici Saveza jevrejskih opština obraćali čak i Vrhovnom sudu. Đurđević je svoje viđenje krivičnih prijavi i vođenih postupaka objavio u: Ратибор Ђурђевић, „Антисемитизам“ је и скривени антисрбизам, 87–101.

<sup>38</sup><https://www.stormfront.org/forum/t713211/>, sajt posećen 10. septembar 2020. Đurđevićev lični sajt već godinama je neaktivan i najverovatnije je ugašen nakon njegove smrti.

<sup>39</sup><https://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=346&cl=29>, <https://www.zbor.rs/dr-ratibor-m-urdjevic-tekst-objasnjenja-i-tumacenja-knjige-protokoli-sionskih-mudraca/>, posećeno 10. septembra 2020.

<sup>40</sup> Pokret “Živim za Srbiju” i njegova predsednica u srpskoj javnosti najviše su prepoznati kao protivnici obavezne vakcinacije dece, globalizacije i 5G tehnologije, organizatori različitih protesta povodom potapanja Valjevske Gračanice, anti-NATO protesta i javnih skupova za pružanje podrške očuvanju Kosova i Metohije u sastavu Srbije.

<sup>41</sup> Povodom smrti Ratibora Đurđevića 2011. na tadašnjoj internet prezentaciji pokreta Dveri oglasio se dr Vladimir Dimitrijević, član rukovodstva ovog pokreta i jedan od najistaknutijih srpskih konzervativnih intelektualaca. Njegov nekrolog dostupan je na stranici [http://moesiotes.blogspot.com/2011/06/blog-post\\_7894.html](http://moesiotes.blogspot.com/2011/06/blog-post_7894.html).

Đurđević se naširoko služio antisemitskim sadržajima iz međuratnog perioda i Drugog svetskog rata, ne prezajući od toga, da se poziva i na zaključke autora koji su bili javno deklarirani fašisti, neonacisti, ili su delili odgovornost za ratne zločine počinjene 1939–1945. godine. Antisemitski uticaj „Ihtus“-a, a posebno čak četiri nova, obimna, izdanja *Protokola sionskih mudraca*, teško da će ikada biti prevaziđen od neke druge izdavačke kuće ili pojedinca-antisemite.

Već postojećem korpusu antisemitskih sadržaja i tumačenja Đurđević je dodao tobožnju odgovornost Jevreja za razbijanje SFR Jugoslavije, NATO agresiju na SR Jugoslaviju 1999. i stradanje srpskih civila u ratovima 1990ih. Ostrašćeno posmatrajući sastav Klintonove administracije u njemu je pronalazio tobožnji jevrejski uticaj i tamo gde ga nije bilo, tvrdeći da su najuticajniji ljudi iz okruženja predsednika SAD bili Jevreji, uključujući njegovu suprugu Hilari Rodam Klinton<sup>42</sup> i državnog sekretara Medlin Olbrajt.<sup>43</sup> Njih je Đurđević osuđivao kao barjaktare „Novog svetskog poretka“ i neprijatelje Hrišćanstva, a ista vrsta „optužbe“ za jevrejsko poreklo padala je na teret i nemačkog ministra Klause Kinkelai premijera Helmuta Kola, kao i francuskog predsednika Žaka Širaka – inače sve trojice katolika, religioznih i konzervativnih ljudi.<sup>44</sup> Đurđević je iskreno verovao da zapadni državnici vode ratove na Balkanu (i ne samo na Balkanu) sa ciljem da prošire globalnu moć „judeo-banakara“ i „judeo-masona“, da je njihova politika satanistička, kao što je i sav savremeni svet satanistički. U Srbiji pod diktaturom i međunarodnom izolacijom 1990ih ovakvi stavovi nisu nailazili gotovo ni na kakvu osudu, već su naprotiv, često bili podsticani i davan im je značajan prostor u vodećim medijima, što je povremeno bio slučaj i sa Ratiborom Đurđevićem i njegovim sledbenicima.

Krajem proleća 2011. u Beogradu je preminuo Ratibor Đurđević. Sahrani je prisustvovao manji broj ljudi, velikim delom zbog toga, što se tokom godina i usled neobuzdanog temperamenta, pokojnik posvađao i sa većinom prijatelja, saradnika i istomišljenika. Pišući nekrolog, dr Vladimir Dimitrijević je istakao da je Đurđević preterivao, ali da je sve što je radio činio kako bi se čula njegova poruka „da živimo u mračnom, satanističkom svetu, kojim upravljaju zli gospodari“.<sup>45</sup> Iza

---

<sup>42</sup>Hilari Klinton pripada Metodističkoj crkvi, jednoj od brojnih protestantskih zajednica u SAD (Carl Bernstein, *A Woman in Charge: The Life of Hillary Rodham Clinton*, Alfer A. Knopf 2007).

<sup>43</sup>Roditelji Medlin Olbrajt bili su Jevreji, ali je cela porodica prešla u katolicizam početkom 1940ih, a nakon udaje postala je član Episkopalne crkve, dela Anglikanske zajednice (<https://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/govt/admin/stories/albright020497.htm>). Ratibor Đurđević je prvo insistirao na tome da je Olbrajtova Jevrejka, a potom je ublažio formulaciju ističući da je „jevrejskog porekla“.

<sup>44</sup>Vidi npr: Ратибор Ђурђевић, *Пет револуција*, 91.

<sup>45</sup>[http://moesiotes.blogspot.com/2011/06/blog-post\\_7894.html](http://moesiotes.blogspot.com/2011/06/blog-post_7894.html), posećeno 11. septembra 2020.



Đurđevića je ostao Otačastveni pokret Obraz, čiji je rad, zbog kršenja ljudskih i manjinskih prava, kao i širenja nacionalne i verske mržnje, zabranio Ustavni sud Srbije godinu dana kasnije, u leto 2012. godine. Ostale su i hiljade objavljenih stranica koje odišu intenzivnom osudom i mržnjom prema svemu što je bilo drugačije od Đurđevićevih pogleda na svet, ali koje predstavljaju i nepresušan rezervoar ideja i tumačenja za, danas na sreću relativno malobrojne, političke ekstremiste i poklonike teorija zavere. Njihova upotreba u budućnosti je neizvesna i, ukoliko je uopšte bude, zavisice od aktuelnog političkog konteksta. Istorijsko iskustvo prenosa i preobražaja antisemitizma, ali i drugih oblika političkog ekstremizma kroz različite epohe, opominje da takvi sadržaji nikada ne ostanu samo puko „slovo na papiru“.

**Summary:** Ratibor Djurdjević, engineer and clinical psychologist, returned to Belgrade, Serbia in 1992, after almost five decades. Although he officially returned to conduct missionary work among Serbian youth he immediately became politically active, at the extreme-right pole of political spectrum. Deeply religious and mild when speaking to individuals, he would turn into a fiery manic preacher when addressing multitudes and writing articles and books. In just 20 year, and despite his advanced age and health problems, he published, as author and editor, more than 130 antisemitic books, under the Ichthys – Christian book label he owned. Djurdjević genuinely believed in conspiracy theory described in The Protocols of the Elders of Zion and he shaped all his political views accordingly. He managed to publish four new editions of the Protocols, enhanced by his comments and introduction, as like the antisemitic extracts from the books of Henry Ford and Douglas Reed. Also, he published numerous antisemitic works written by authors such were Jane Birdwood, Arnold Leese and William N. Grimstad, to name just a few. A creationist, Holocaust-denier, homophobe and extreme in many other ways, Djurdjević was, as a person and author, a crucial bridge linking the old antisemitic ideas and narratives of 1930s and 1940s and the contemporary, post-communist antisemitism and political extremism of the late 20<sup>th</sup> Century and early 2000s.

**Keywords:** anti-Semitism, extremism, conspiracy theory, national hatred, publishing